

3. Дорощева, Л.И. Формирование инновационной культуры организации // Известия Саратовского университета. – 2010. – Т. 10. – Сер. Экономика. Управление. Право, вып. 1. – С. 45 – 52.

4. Ларичева, Е.А. Сравнительный анализ корпоративной, инновационной культуры и культуры производства / Е.А. Ларичева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2004. – №5. – С. 25-32.

5. Рост и формирование инновационной культуры организации / сост. В.В. Ефимов. – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 116 с.

* * *

УДК 141.113:32

Марина Остапенко, канд. політичних наук, професор кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Політична ідентичність в умовах політичного плюралізму: множинний характер та механізми формування

Аналізується проблема формування множини відмінностей у політиці і посиленню такої якості політичного простору як багатовимірність, що призводить не лише до виникнення різноманіття реальних і потенційно можливих груп, але й породжує феномен множинної політичної ідентичності в сучасному суспільстві.

Ключові слова: політичний плюралізм, політична ідентичність, множинна ідентичність, суб'єкти формування множинної ідентичності, механізми формування політичної ідентичності.

Марина Остапенко. Политическая идентичность в условиях политического плюрализма: множественный характер и механизмы формирования

Анализируется проблема формирования множества отличий в политике и усилению такого качества политического пространства, как множественное измерение, что приводит не только к возникновению разнообразия реальных и потенциально возможных групп, но и рождает феномен множественной политической идентичности в современном обществе.

Ключевые слова: политический плюрализм, идентичность, политическая идентичность, множественная идентичность, субъекты формирования множественной идентичности, механизмы формирования множественной идентичности.

Marina Ostapenko. Political identity in the conditions of political pluralism: plural character and forming mechanisms

Analysed the problem of forming of great number of differences in a policy and strengthening of such quality of political space, as a plural measuring. Proved, that over it brings not only to the origin of variety real and potentially possible groups but also gives the phenomenon of plural political identity in modern society.

Keywords: political pluralism, identity, political identity, plural identity, subjects of forming of plural identity, mechanisms of forming of plural identity.

Політичний плюралізм як соціальне явище містить у собі дві взаємозалежні підвалини. З одного боку, він сприяє множинності, тобто існуванню альтернативних позицій, поглядів, варіантів, рішень. З іншого, спрямований на підтримку цілісності суспільства. При чому обидві складові є однаково необхідними для саморозвитку суспільства. Плюралізм є явищем високого рівня організації суспільства і потребує аналізу не лише його сутності, а й певних ризиків, наслідків, особливо в умовах становлення демократичних суспільств. Матеріали конференцій і круглих столів свідчать, що ця проблема вже була сформульована, проте цілеспрямованого наукового дослідження по ній не проводилося, принаймні, в Україні немає подібних наукових розвідок. Тому викликає науковий інтерес аналіз потенційних ризиків і загроз, пов'язаних з затвердженням політичного плюралізму.

Однією з вагомих проблем функціонування політичного плюралізму є проблема ідентифікації людини у політичному просторі. Ця проблема ускладнюється й розмитістю, багатозначністю, дискусійністю навколо самого терміну «ідентичність». Ми поділяємо думку Л. Нагорної про те, що «ним позначають і систему світосприймання, і «відчуття належності», і ареал особистісних самоідентифікацій, і об'єкт наукової рефлексії, і в усіх цих випадках концепт ідентичності лишається до кінця непроясненим. Хтось вбачає в ідентичності постійну константу, заміник категорії «національний характер» і один із багатьох зрізів політичної культури. Більшість дослідників розглядає ідентичність як дискурсивний конструкт, що постійно формується й реформується, відбиваючи як ситуаційні зміни, так і політичні цілі [3, с.16].

Категорія ідентичності в соціальному і політико-культурному вимірах закріпилася в соціальній психології, соціальній філософії, політичній соціології (З. Бауман, П. Бергер, П. Бурд'є, Е.

Гідденс, Г. Ділігенський, М. Кастельс, Е. Лакло, А. Мелуччі, Ш. Муфф, Ч. Тіллі, Ч. Тейлор, С. Холл та інші).

У широкому значенні ідентичність розглядається як один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору. Поняття ідентичності позначає здатність особи чи групи усвідомлено й адекватно визначити своє місце в соціумі і систему цінностей, які спрямовують орієнтації та стиль їхньої поведінки. «Проблема ідентитету й ідентифікації – це проблема того, як мислить, відчуває й діє людина в усіх формах своєї втіленої єдності зі своєю історією, культурою, духовністю, з позицій будь-якої форми свого соціально, економічно, політично стратифікованого буття» [Цит. за: 3, с.14].

Людині притаманне прагнення до утвердження своєї винятковості й неповторності. Але, як справедливо визначає Л. Нагорна, «не меншою мірою вона прагне – частіше несвідомо – до отождолення себе із членами певної групи і співвіднесення своєї поведінки із прийнятими у цій групі еталонами. У такий спосіб вона захищає власний життєвий простір від усього небажаного, зловісного, незрозумілого» [3, с.13]. Крім того, «цінності, які формують ідентичність, закорінені як у свідомості, так і у підсвідомості людини; у своїй основі вони є колективними, такими, що мають міцну духовну й соціальну основу. Завдяки ідентифікації з групою людина долає самотність і невпевненість у своїх силах, починає відчувати свій зв'язок із часом і простором. Ідентичність – потужний транслятор духовних цінностей; саме завдяки їй вони виявляються невідчуждими руйнівному впливу часу. У породжуваній нею духовній стійкості – секрет опірності ідентичностей натискним політико-ідеологічним стратегіям. І навпаки – негативні ідентичності і створені ними ідентифікаційні кризи здатні спричинити складні суспільні мутації, які загрожують самим основам цивілізованого співжиття [3, с.18]

Серед множини ідентичностей, які зв'язують сучасну людину з різними спільнотами, особливе місце мають уявлення людей про свою належність до суспільно-політичних груп. Ці уявлення формують політичні ідентичності, які впливають на політичну поведінку самої людини, так і на перебіг політичних процесів у суспільстві.

Політична ідентичність пов'язана з комплексом ідейно-політичних орієнтацій і переваг, якими суб'єкти політичного життя наділяють себе й один одного у процесі комунікації. До характеристик політичної ідентичності можна віднести те, що вона передбачає ототожнення з тією чи іншою політичною спільнотою; затверджується у взаємодії з політичними інститутами та реалізується в публічній сфері; конститується на колективному рівні і формує орієнтири індивідуальної і групової політичної поведінки.

За умов соціального, політичного плюралізму людині належить не одна, а множинність ідентичностей, які не приписуються, а формуються в результаті її вибору. Це викликає у людини ситуацію розгубленості у здатності знайти своє місце у світі. Проблема ідентифікації пов'язана не лише з соціальною і політичною множинністю, а й з недостатньою артикульованістю у суспільній свідомості згоди з приводу пріоритетних цінностей, ролей, стилів життя, суспільнокорисних форм діяльності. Плюралізм може оптимізувати пошук ідентичності за умови ефективного функціонування соціального і політичного консенсу, який окреслює динамічне коло ролей і статусів, з якими може ідентифікувати себе суб'єкт та узгоджує способи інтерпретації множини життєвих форм.

Оцінка статусів суб'єктів в сучасному суспільстві пов'язана з проблемами рівності і справедливості. У контексті політичного плюралізму рівність передбачає рівність висхідних шансів і спільність «правил гри»; справедливість – можливість індивідів та їх груп втілювати у життя власні уявлення про гідне існування.

Політичний плюралізм сприяє виділенню множини відмінностей у політиці і посиленню такої якості політичного простору як багатовимірність. Останнє призводить не лише до виникнення різноманіття реальних і потенційно можливих груп, які посідають свою нішу, але й породжує феномен множинної ідентичності. Ми погоджуємося з думкою російської дослідниці Г. Пушкарьової про те, що сучасна людина вплетена у складну систему соціальних і політичних відносин, які утворюють багатоманіття спільнот, тотожність з якими вона здатна відчувати (людина водночас може бути громадянином, державним чиновником, членом політичної партії і прихильником певної ідеології, руху) [5, с.103].

Ще у 60-х роках минулого століття було доведено, що основним видом політичної ідентичності є партійна належність, яка структурує політичні уявлення і установки, є не лише самостійним мотивом, який впливає на електоральний вибір індивіда, але й важливим чинником, який визначає його систему політичних поглядів. Проте нині помітною є тенденція до зниження інтер-

есу громадян до політичних партій. Цей факт спрямовує до використання феномену політичного простору з притаманними йому системами явищ і залежностей, що пояснюють особливості формування політичних ідентичностей у сучасних умовах, що відображається у політичній стратифікації суспільства і процесом створення різних груп у політиці.

Множинність політичних відмінностей, на думку Г. Пушкарьової, здатна стримувати утворення в суспільстві яскраво виражених розломів, згладжує гостроту сприйняття особистістю своєї політичної групи, притупляє почуття «ми», яке відноситься до певної рупи. Подібну рівновагу може порушити розходження між очікуваннями членів групи і реальних можливостей їх здійснення (провал певної політичної сили на виборах, яку підтримували і на яку розраховували виборці); послаблення легітимності політичної влади (виникає почуття єдності з народом чи з етносом, який притисняє еліта; тиск за певні політичні погляди – ідеологічна ідентичність; тиск з боку влади на установу, де працює людина – корпоративна солідарність тощо). Порушення може призвести до міжгрупового протистояння, що переходить у політичний конфлікт [5, с.104].

Конструювання ідентичностей – процес багатосуб'єктний, який включає зусилля різних суб'єктів з формування сукупності уявлень, ціннісних орієнтацій, політичних переваг, які існують у публічному просторі. Серед них ключовим виступає держава через символічну, мовну політику та політику пам'яті. Значну роль у функціонуванні держави як суб'єкта формування політичної ідентичності відіграють ЗМІ й система освіти.

На нашу думку, крім зазначених, до суб'єктів формування політичної ідентичності в умовах політичного плюралізму можна віднести:

- політичні партії, вплив яких обумовлюється типом політичної і партійної систем, політичної кон'юнктури (в умовах неорганізованого, дикого політичного плюралізму часто виникає феномен «всєдних» партій, які мають широку соціальну базу за рахунок невизначеної партійної ідентичності);

- громадські організації і об'єднання, які можуть ініціювати публічне обговорення значимих тем та сюжетів, сприяти зміцненню чи послабленню орієнтирів політичної ідентичності, змінювати самоідентифікацію всередині громадських об'єднань;

- політична еліта, бізнес-еліта, які характеризуються гетерогенністю відносно оцінки політичної ідентичності, визначають ідеологічні і ціннісні основи національно-державної ідентичності;

- інтелектуали чи інтелектуальні спільноти (поняття «публічний інтелектуал» з'явилося у другій половині ХХ століття із змінами простору комунікації і потребою в особистостях вести суспільну дискусію, адресувати свої міркування широкій публіці, пропонуючи порядок денний) [5];

- етнічні і конфесійні спільноти, які закладають основу множинного характеру ідентичності, а також суперечать глобалізаційним процесам;

- регіональні еліти;

- мережеві спільноти, формуючи мережеву ідентичність, можуть впливати на політичну ідентифікацію; у якій мірі співпадають мережеві і політичні ідентичності, а також хто і як формує політичні ідентичності в інтернеті – ці питання, на наш погляд, заслуговують окремої уваги науковців.

Принципове значення має не сам факт багатосуб'єктності при формуванні політичної ідентичності в умовах політичного, ідеологічного плюралізму, а те, як складається взаємодія цих суб'єктів, чи здатні вони враховувати множинний характер ідентичності, побудувати діалог, полілог, скоректувати свої позиції під впливом інших, чи є їх конкуренція публічна, коректна чи прихована, яка набуває характер боротьби.

Політична психологія у структурі особистості виділяє три компоненти, які впливають на формування ідентичності: когнітивний, афективний і поведінковий. Перший становить фундамент політичної свідомості; в його основі ціннісні уявлення й настанови, що є індикаторами соціальної регуляції. Афективний компонент пов'язаний зі сферою підсвідомого, емоційною сферою, які зрештою й формують Я-концепцію. Поведінковий компонент унаочнює ідентичність, робить її «видимою» завдяки особливостям демонстрованого індивідом чи групою стилю міжособистісних відносин.

Враховуючи це, у політичній ідентичності особистості можна спробувати виділити такі складові: розуміння політичних категорій, суспільного блага, політичних цінностей; самоідентифікація із суб'єктами політичного процесу, їх ідейними позиціями і розмежування з носіями інших ідейно-політичних поглядів та спільнот; емоційне сприйняття політичного життя; співвіднесення з політичними інститутами; розуміння політичного і ціннісного вибору та його реалізація через політичну участь.

Формування політичної ідентичності є, з одного боку результатом когнітивної роботи самої людини, яка пізнає особливості груп, що виникають у просторі політичних відмінностей і співвідносить себе з тими, хто є носієм схожих політичних рис і якостей. З іншого боку – людина не має повної свободи у виборі референтної спільноти. Політична ідентичність включає проєкції національно-цивілізаційних, етнонаціональних, расових, релігійних, конфесійних, територіальних, вікових, гендерних, культурних та інших складових соціальної ідентичності. У ситуації політизації означених складових людина залучається у процес реалізації інтересів представниками цих груп через вплив на політичну владу. Вона знає вплив різних груп, які виникають у політичному просторі і прагнуть залучити її до лав своїх прихильників.

Як справедливо зазначають сучасні науковці, на формування політичних ідентичностей впливає конфігурація політичного простору, система відмінностей, яка вказує на особливості ієрархічного і горизонтального структурування політичних відносин, що історично склалася в суспільстві. Засвоєння у ході соціалізації цих відмінностей дозволяє людині самовизначитися у політичному просторі, віднайти свою тотожність відносно деяких політичних груп [5, с.112].

Механізми формування політичної ідентичності виступають як єдині об'єктивні чинники і умов, що сприяють груповому багатоманіттю в політиці, а також суб'єктивних зусиль людини, спрямованих на когнітивне опанування цього багатоманіття.

Одним з механізмів формування політичної ідентифікації є політична інституалізація (створення нормативного порядку, який закріплює особливе положення кожної статусної групи у політичній ієрархії, визначає її характерні риси, найважливіші функції та умови входження до неї нових членів), закріплює політичні відмінності, мотивує людину слідувати нормам, що у результаті формує звичні моделі поведінки для людей, які займають одну й ту саму нішу у політичному просторі. Хабуалізація нормативного порядку посилює почуття тотожності людини з тими, хто схож з нею за функціями і роллю у політичній системі.

Іншим механізмом політичної ідентифікації є політична комунікація, що дозволяє людям не лише формувати загальну картину світу і існуючих у ньому політичних відмінностей, але й коректувати свої уявлення про групи, які виникають у політичному просторі. Завдяки комунікації стає можливим акцентування значимості одних груп і формування на цій основі домінуючої ідентичності, інформування про появу нових політичних відмінностей і артикуляція групових інтересів, здатна актуалізувати у її представників почуття тотожності, співучасті і бажання включатися в активну боротьбу.

Синхронність у роботі цих механізмів забезпечує формування не лише сталих політичних груп, але й чітко усвідомлених ідентичностей. У цьому випадку реалії політичного простору адекватно відображаються у свідомості і у людини, як правило, не виникає труднощів із самовизначенням у системі політичних відмінностей, навіть якщо політичні ідентичності не виражені яскраво, не є домінуючими і зазнають впливу більш сильних соціальних ідентичностей. Якщо виникає неузгодженість і розбалансованість окреслених механізмів, коли, наприклад, характер і зміст комунікації порушують звичні уявлення про політичні відмінності, можливі кризові явища у формуванні політичних ідентичностей. У цій ситуації під тиском нової інформації людина переосмислює своє положення у політичному просторі, переоцінює значимість груп, з якими себе ототожнювала. У результаті можуть виникнути ідентичності, які вимагають різних моделей поведінки. Як наслідок – або послаблення певної політичної ідентичності, або її руйнування чи заміна позитивного ставлення до групи на негативне. Такі зміни можуть викликати переструктурування інтерсуб'єктного політичного простору, стати ґрунтом для конструювання нових відмінностей, які у подальшому здатні стати основою для виникнення нових груп і нових політичних ідентичностей.

Список використаних джерел

1. Злобіна О., Резнік О. Громадянський простір України : ступінь ідентифікації та чинники консолідації / О. Злобіна, О. Резнік // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2. – С.178 – 179.
2. Глушкова С. И. Индивидуальные, групповые, коллективные и всеобщие права в условиях мультикультурализма / С. И. Глушкова // Полис. – 2010. – № 6. – С.131 – 140.
3. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність : пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 272с.
4. Панов П. В. Институты, идентичности, практики : теоретическая модель политического порядка / П. В. Панов. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 230 с.

5. Политическая идентичность и политика идентичности : в 2 т. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. –

Т. 2 : Идентичность и социально-политические изменения в XXI веке / [Отв. ред. И. С. Семененко]. – 471 с.

6. Попова О. В. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. В. Попова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2002. – 258 с.

* * *

УДК 321.895

Людмила Пономаренко, аспірантка кафедри політичних наук, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Інновації у політичному житті суспільства: цивілізаційний підхід

Розкрито взаємообумовленість і взаємозалежність економічного та політичного розвитку, шляхом аналізу трьохетапної періодизації світового історичного розвитку, представленої в працях Д. Белла та Е. Тоффлера. Розглянуто проблеми розвитку інноваційної сфери за умов становлення постіндустріальної цивілізації. Акцентовано увагу на актуальності та затребуваності в наш час інноваційного розвитку держави і суспільства.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, цивілізація, інформаційне (постіндустріальне) суспільство, знання.

Людмила Пономаренко. Инновации в политической жизни общества: цивилизационный подход

Раскрыто взаимообусловленность и взаимозависимость экономического и политического развития, путём анализа трехэтапной периодизации мирового исторического развития, представленной в работах Д. Белла и Е. Тоффлера. Рассмотрены проблемы развития инновационной сферы в условиях становления постиндустриальной цивилизации. Акцентировано внимание на актуальности и востребованности в наше время инновационного развития государства и общества.

Ключевые слова: инновация, инновационное развитие, цивилизация, информационное (постиндустриальное) общество, знания.

Lyudmila Ponomarenko. Innovations in political life of society: civilizational approach

Disclosed the interdependence and interconnectedness of economic and political development, by analyzing the three-step periodization of the world historical development, presented in the works by D. Bell and A. Toffler. Considered the problems of development of innovation sphere in conditions of the emerging post-industrial civilization. Attention is accented on actuality and highly sought in our time innovative development of the state and society.

Key words: innovation, innovative development, civilization, informative (post-industrial) society, knowledge.

Практика інноваційної діяльності існує багато тисячоліть, однак дослідження проблем інноваційного розвитку суспільства є порівняно новим напрямом. Так, починаючи з останньої чверті ХХ століття інноваційна проблематика набула великої популярності. Цьому процесові сприяло те, що інновації є невід'ємною і найважливішою складовою економіки і таким чином механізмом соціальної захищеності людини зокрема та суспільства в цілому. Однак, нині розглядати інноваційність лише як економічне явище вже недостатньо, оскільки вона охоплює буквально всі сфери життєдіяльності як окремої людини, так і взагалі всього соціуму й, до того ж, економічний розвиток є взаємообумовленим та нерозривно пов'язаним з політичним розвитком, економічні коливання призводять до коливань в політиці, зміна політичного устрою призводить, у свою чергу, до зміни економічного укладу і навпаки. Тому без урахування всіх аспектів та проблем інноваційного розвитку неможливо забезпечити ефективну реорганізацію державних інститутів і життя всього суспільства.

Послугуючись цією причиною більшість зарубіжних і вітчизняних науковців та суспільно-політичних діячів ще наприкінці минулого століття дійшли спільного висновку, що ХХІ століття має стати початком якісно нової епохи в розвитку людської цивілізації, яка отримала назву постіндустріальної, постмодерної або інформаційної. Однією з визначальних характеристик епохи постмодерну виступає надзвичайно динамічний ритм життя суспільства взагалі та кожної окремої особи зокрема. За життя однієї генерації відбуваються постійні якісні й кількісні зміни ідей, знань, технологій.

З огляду на такі перетворення, у світовій науці (Д.Белл, О.Бузгалін, С.Глазьев, П. Друкер, М. Кондратьєв, С.-С. Кузнец, Г. Менш, А.Сміт, Р. Фостер, Й. Шумпетер та інші) й у вітчизняній (В. Андрущенко, Ю.Бажал, А. Гальчинський, В. Гесць, В. Горбатенко, М. Дмитренко, С.Ілляшенко, І. Курас, А. Пригожин, В. Семиноженко, М. Туган-Барановський та інші), виокремилася досить широке коло досліджень з цієї теми. Серед проблем, які

піднімалися в дослідженнях: вчення про інновації та методологічні засади пізнання інноваційних процесів, глобальні тенденції та закономірності економіко-інноваційної динаміки тощо.

Однак, не дивлячись на те, що нині відома досить значна кількість робіт з інноваційної тематики, нажаль спостерігаємо тенденцію використання переважно вибірково-фрагментарного підходу до вивчення та аналізу різних моделей державної інноваційної політики, її функціонального наповнення та варіантів впровадження, до того ж проблема вивчення самого інноваційного процесу, його розвитку та значення в контексті ефективної діяльності державних інститутів і життя всього суспільства й досі залишається недостатньо розкритою. Саме тому на проблемі розвитку інноваційної сфери на нинішньому етапі розвитку суспільств зосереджена увага дослідників-теоретиків та громадських діячів [4,с.3-5] і вона потребує подальшого досконалого вивчення.

Вперше поняття «інновація» з'явилося в наукових дослідженнях культурологів ще у ХІХ столітті й означало введення певних елементів однієї культури в іншу [1,с.8], а вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття це поняття починають застосовувати й в економічній теорії стосовно технічних нововведень. Подальше визначення закономірностей технічних нововведень в першій половині ХХ століття призвело до заснування парадигми інноваційного розвитку [5,с.30-31]. Варто зазначити, що утвердження парадигми інноваційного розвитку пов'язують з виявленням довготривалих циклічних коливань в економіці. Але, як відомо, економіка нерозривно пов'язана з політикою. Політичні кризи, як правило, супутні економічним. Зміна економічного укладу призводить до зміни політичного устрою і навпаки. У чому ми можемо переконалися на прикладах сучасних проблем Євросоюзу, або в недалекому минулому – Радянського Союзу чи країн соціалістичного табору.

На підтвердження вищезазначеної тези також слушним є наведення прикладу дослідження конкретного фактичного матеріалу, з'ясування місця і ролі окремих країн та народів у регіональній і світовій історії за допомогою цивілізаційного підходу, адже, у будь-якому трактуванні цивілізації розвивається виключно за власними законами і поєднує в собі такі параметри, як геополітичне становище, природні ресурси і господарська діяльність, етнодемографічна ситуація, державний лад і політична система, зовнішня політика, культурно-релігійні здобутки тощо.

Доречним з цього приводу виявляється наведення трьохетапної періодизації світового історичного розвитку, що представлені в працях Д. Белла та Е. Тоффлера, яку цілком можна застосовувати для аналізу внутрішнього розвитку кожної з відомих нам цивілізацій. Зокрема, Д. Белл обґрунтовує існування доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільств, Е. Тоффлер – «першу», «другу» та «третю» хвилі цивілізації [6,с.22].

Звернемося до ідей відомого американського футуролога Е. Тоффлера, що у своїй праці «Третя хвиля» апелює саме до цивілізацій та дає їм наступні назви: аграрна, промислова та інформаційна. Утворення зазначених цивілізацій вчений пов'язує з трьома хвилями глобальних змін, які в свою чергу вже пережило або ще переживає людство.

Першу хвилю (аграрну епоху – Х-VIII тис. до н.е. – 1650-1750 рр.) було викликано переходом до осілого землеробства та скотарства близько 10 тисяч років тому. Так, у цей період у всіх цивілізаціях, що виникали й приходили у занепад земля була основою економіки, культури, політики, родинної організації та й, взагалі, всього життя. Характерними рисами цієї епохи були: панування жорстко авторитарної влади, простого розподілу праці, визначення місця людини в існуючій ієрархії виключно соціальним походженням, децентралізована економіка, використання в ремісничому виробництві простих знарядь праці і технологій, заснованих на ручній праці, переважання натуральних форм господарювання, збереження панування колективістської свідомості і пов'язаної з нею станової та патріархальної соціальної самоорганізації [11].

Необхідно зазначити, що знаковим для Першої хвилі був й поступовий перехід суспільства до феодального устрою. Так, в останні століття середньовіччя в надрах феодального суспільства розвивалися нові продуктивні сили і відповідні їм нові економічні відносини – капіталістичні. виправлення старих феодальних економічних відносин і старих феодально-абсолютистських політичних форм, що заважали подальшому розвитку нового суспільного ладу, могло бути зроблене тільки революційним шляхом. Тож, перехід європейського суспільства від феодалізму до капіталізму був здійснений в основному в результаті англійської буржуазної революції ХVІІ ст., що першою проголосила принципи буржуазного суспільства і держави і встановила буржуазний лад в одній з найбільш великих країн Європи [10].

Поява Другої хвилі (індустріальної – 1650-1750 – 1955рр.) пов'язана з промисловою революцією, що відбулася близько